

UOT – 336.02

Kifayət Xudaverdiyeva
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, i.ü.f.d., dosent
e-mail: kifayat60@mail.ru

AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATININ İNKİŞAFINDA VERGİ DAXİLİLMALARI, VERGİ UÇOTU VƏ VERGİ SİYASƏTİNİN ROLU

Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafında ölkədə həyata keçirilən vergi siyasətinin rolu danılmazdır. Məqalədə Azərbaycan Respublikasının büdcə gəlirlərində vergi daxilolmalarının payı müəyyən edilərək qiymətləndirilmiş, vergi uçotunun aparılmasının müxtəlif üsulları nəzərdən keçirilmiş, respublikamızda həyata keçirilən vergi islahatlarının nəticələri təhlil edilmişdir. Məqalədə nəticə olaraq qeyd edilir ki, vergi qanunvericiliyində aparılan əsaslı dəyişikliklər, dövlətimizin həyata keçirdiyi vergi siyasətini makroiqtisadi inkişafı stimullaşdıran səmərəli iqtisadi alətə çevirmiş, sahibkarlarla vergi xidməti əməkdaşları arasında münasibətlərin qarşılıqlı anlaşma əsasında qurulmasına səbəb olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının vergi sistemində həyata keçirilən məqsədyönlü dəyişikliklər onun elastikliyi və kəmiyyət qiymətləndirilməsini qeyri-mümkün etmişdir. Bunun da əsas səbəbi vergi dərəcələrinin və vergitutma bazalarının dəyişməsinə nəzərə alan düzəliş əmsallarının tətbiqi zərurətindən irəli gəlir. Əsas vergi növləri üzrə vergitutma şərtlərinin daim və tez-tez dəyişməsi şəraitində düzəliş əmsallarının müəyyən edilməsi praktiki olaraq qeyri-mümkündür. Belə ki, bir vergi növü üzrə verginin dərəcəsinin və vergitutma bazasının dəyişməsi digər vergilərin vergitutma bazasına öz əhəmiyyətli təsirini göstərir. Bununla əlaqədar olaraq Azərbaycan Respublikasında vergiyə cəlb etmənin müasir konsepsiyasının elmi əsaslandırılması, vergi siyasətinin həyata keçirilməsi mexanizminin və vergitutma sisteminin təkmilləşdirilməsinin nəzəri-metodoloji prinsiplərinin yaradılması kimi bir sıra problemlər mövcuddur. Bu problemlərə - vergi sisteminin konseptual modelinin və onun həyata keçirilməsi mexanizminin formalaşdırılması; səmərəli vergi siyasətinin qurulması prinsiplərinin, onun taktika və strategiyasının müəyyən edilməsi; vergi tənzimlənməsi ilə dövlətin iqtisadi proseslərə büdcə, pul-kredit, valyuta-maliyyə vasitəsilə təsiri arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin formalarının müəyyən edilməsi və s. aiddir.

Son illər ölkəmizin vergi qanunvericiliyində aparılan əsaslı dəyişikliklər, dövlətimizin yürütdüyü vergi siyasətini makroiqtisadi inkişafı stimullaşdıran səmərəli iqtisadi alətə çevirmiş, sahibkarlarla vergi xidməti əməkdaşları arasında münasibətlərin qarşılıqlı anlaşma əsasında qurulmasına səbəb olmuş, habelə vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsi vasitəsilə vergilərin vaxtında və tam həcmdə büdcəyə alınmasının təmin olunması məqsədilə vergi orqanlarının inzibati strukturunda adekvat islahatların həyata keçirilməsini zəruri etmişdir. Bütün ölkələrdə olduğu kimi, respublikamızın da vergi sistemi özünəməxsus çalarlara malikdir. Ümumiyyətlə, müxtəlif ölkələrin vergi sistemi müəyyən xüsusiyyətlərinə - vergilərin strukturuna, növlərinə, onların tutulma qaydasına, vergi dərəcələrinə, yerinə yetirdiyi fiskal funksiyanın səlahiyyət dairəsinə, vergi bazasına, vergi güzəştlərinə və s. görə bir-birindən fərqlənir. Əlbəttə ki, bu qanunauyğun haldır, çünki formalaşan hər bir vergi sistemi müxtəlif iqtisadi, siyasi və sosial şəraitə uyğunlaşaraq həmin ölkənin vergi rejimini tənzimləyən qanunverici qüvvədir. Lakin beynəlxalq vergi sistemləri müəyyən prinsiplə fərqlərə malik olsalar da, onlar arasında oxşar cəhətlər də mövcuddur.

Hazırda ölkəmizdə beynəlxalq standartlara uyğun sivil vergi sistemi qurulsa da, dünya ölkələrinin bu sahədəki təcrübələrinin təhlili və öyrənilməsi, mövcud vergi sistemlərinin müqayisəsi,

respublikamızda aparılan islahatları, görülən işləri daha dəqiq qiymətləndirməyə əsas verir [9, s.85-126].

Dövlətin vergi siyasəti vergitutma sahəsində konkret məqsədə çatmaq üçün vergilər vasitəsilə manipulyasiyanı (istehsal həcmnin artırılması və məşğulluğun təmin olunması və ya inflyasiya səviyyəsinin azaldılması və s.) nəzərdə tutur. Dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətlərindən olan fiskal siyasətin tərkib hissəsi olmaqla vergi siyasəti vergi sisteminin formalaşması və dəyişməsinə nəzərdə tutan vergilərin növlərini, həmçinin hər bir verginin dövlət büdcəsinin formalaşmasındakı rolunu, vergilərin dərəcələrini və diferensiasiyasını, vergi güzəşt, imtiyaz və kreditlərini, vergilərin hesablanması və dövlət büdcəsinə ödənilməsi mexanizmini müəyyən edir.

Formalaşma və həyata keçirilmə xüsusiyyətlərindən asılı olaraq, təcrübədə vergi siyasətinin iki istiqaməti fərqləndirilir: diskriminasiya xarakterli vergi siyasəti və qeyri-diskriminasiya xarakterli vergi siyasəti. İdeal cəmiyyət olmadığı kimi, diskriminasiyasız vergi sistemi, o cümlədən vergi siyasəti də mümkün deyil. İqtisadi inkişafın səviyyəsindən və mərhələlərindən (keçid iqtisadiyyatı, fəvqəladə vəziyyət və s.) asılı olaraq diskriminasiya xarakterli vergi siyasəti aparıla bilər.

İnkişaf etmiş ölkələrdə olduğu kimi, Azərbaycanda da aparılan islahatların və vergi sisteminin təkmilləşdirilməsinin əsas prinsipi vergi yığımının sivil üsullarla aparılmasıdır. Deməli, vergi islahatının keçirilməsi prinsiplərinin seçilməsi yalnız vergiqoymanın optimallaşdırılması məqsədindən deyil, həm də ölkədə islahatların sosial və iqtisadi imkanlarından çıxış etməlidir. Ümumiyyətlə, vergi islahatı son nəticədə iqtisadiyyatın səmərəliliyinin artırılmasını və ölkənin ümumi iqtisadi inkişafını təmin etməlidir [6, s.103-111].

Hazırda ölkəmiz daha yüksək sosial-iqtisadi dirçəliş mərhələsinə qədəm qoymaqladır. Bu gün qarşıya innovativ və yeni çağırışlara cavab verən müasir iqtisadi sistemi formalaşdırmaq məqsədi qoyulmuşdur. Sözügedən sistemi qurmaq üçün 19 noyabr 2011-ci ildə prezident İlham Əliyev tərəfindən “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” Konsepsiyasının hazırlanması ilə bağlı sərəncəm imzalanmışdır. Konsepsiyada ilk növbədə, ümumi daxili məhsulun artımını qeyri-neft-qaz sektorunun inkişafı hesabına təmin etmək, iqtisadiyyatın diversifikasiya prosesini sürətləndirmək, ümumi daxili məhsulun tərkibində və dövlət büdcəsinin formalaşmasında təbii ehtiyatlar amilinin azaldılması, qeyri-neft amilinin regionların hesabına üstünlüyünün təmin edilməsi, ixracın təşviq edilməsi və yerli müəssisələrin xarici bazarlara çıxışına nail olmaq əsas məqsədlərdir.

Həyata keçirilən transformasiyanın mühüm tərkib hissələrindən biri “Azərbaycan Respublikasında vergi inzibateçiliyinin təkmilləşdirilməsi dövlət proqramı”nın reallaşdırılması olmuşdur. Ölkə Prezidentinin 2005-ci il 12 sentyabr tarixli sərəncamı ilə təsdiq olunmuş dövlət proqramının həyata keçirilməsi nəticəsində vergi orqanlarında idarəetmə sisteminin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması, vergilərin könüllü ödənilməsi sisteminin, vergi ödəyicilərinin hüquqlarının qorunması, vergidən yayınma halları ilə mübarizənin gücləndirilməsi, vergilərin məcburi ödənilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi və vergi bələdlərinin yaranmasının qarşısının alınması istiqamətində mühüm işlər görülmüşdür. Vergi orqanlarının ən mühüm strateji məqsədlərini müəyyən edən dövlət proqramının icrası çərçivəsində 5 əsas strateji istiqaməti əhatə edən tədbirlər kompleksi həyata keçirilmişdir. ABŞ Xəzinədarlıq Departamentinin, Beynəlxalq Valyuta Fondunun və Dünya Bankının ekspertləri vergi inzibateçiliyinin təkmilləşdirilməsi üzrə dövlət proqramını inkişaf edən ölkələr və MDB dövlətləri üçün nümunəvi strateji proqram kimi qiymətləndirmişlər. 2006-cı ildə vergi menecmentinin elektron qaydada qurulmasına imkan verən Avtomatlaşdırılmış Vergi İnformasiya Sisteminin (AVİS) tətbiqinə nail olunmuşdur. Vergilər Nazirliyi digər dövlət strukturları və qurumlarla elektron məlumat mübadiləsi qurmuşdur. Vergilər Nazirliyi ilə Mərkəzi Bank və banklar arasında elektron sənəd mübadiləsi haqqında kollektiv saziş imzalanmışdır [11, s.105-112].

Vergi dərəcələrinin azaldılması real sektorda büdcə gəlirinin bir hissəsinin saxlanılması məqsədilə qəbul edilmişdir. Başqa sözlə, bu tədbirlər iqtisadi fəallığın stimullaşdırılmasına yönəlmiş və

onun sayəsində müəssisələrin gəlir və mənfəəti artmış, nəticədə vergitutma bazasının genişlənməsi hesabına dövlət büdcəsinə daxilolmalar artmışdır. Vergilər Nazirliyinin 2010-cu ildə tətbiq etməyə başladığı innovativ texnologiyalardan biri də “onlayn karguzarlıq” sistemidir. Bu sistem vasitəsilə hökumət quruculuğunun əsas tərkib hissələri olan “vətəndaş-dövlət”, “biznes-dövlət” və “biznes-biznes” münasibətləri müasir beynəlxalq standartlar səviyyəsində təşkil edilmişdir. 2010-cu ildən etibarən nəgd hesablaşmaların aparılması üzərində nəzarət tədbirlərinin gücləndirilməsi məqsədilə vergi ödəyicilərinin nəzarət-kassa aparatlarının yaddaşındakı məlumatların GPRS şəbəkəsi vasitəsilə vergi orqanlarının məlumat bazasına oturulmasına başlanılmışdır. 2011-ci il yanvar ayının 1-də 2011-2015-ci illəri əhatə edən “Vergi orqanları tərəfindən vergi ödəyicilərinə göstərilən xidmətlərin İnkişafı Konsepsiyası” təsdiq olunmuş, vergilərin könüllü ödənilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi və daha əlverişli biznes mühitinin formalaşdırılması məqsədilə vergi ödəyicilərinə xidmət terminal-ları yaradılmışdır [13, s.4-7].

Dövlət büdcəsinə vergi daxilolmaları. Cədvəl məlumatlarından göründüyü kimi 2015-ci ildə dövlət büdcəsinə 17498,0 mln. manat vəsait daxil olmuşdur ki, bunun da 7118,2 mln. manatı vergi daxilolmalarının payına düşür. Bu da əvvəlki illərlə müqayisədə vergi daxilolmalarının artması deməkdir.

2011-2015-ci illərdə Dövlət büdcəsinə vergi və digər ödənişlər üzrə daxilolmalar (mln. manatla)

cədvəl 1

Vergi və digər ödənişlər	Daxilolmalar (mln. AZN)				
	2011	2012	2013	2014	2015
Gəlirlər - cəmi	15700.7	17281.5	19496.3	18400.6	17498.0
Əlavə dəyər vergisi	2222.7	2366.9	2710.0	3119.6	3454.7
Aksiz vergisi	480.2	531.5	593.3	797.3	647.8
Mənfəət vergisi	2134.0	2252.0	2374.8	2302.7	2211.1
Torpaq vergisi	35.3	30.6	33.1	35.4	48.7
Fiziki şəxslərdən gəlir vergisi	715.7	813.0	859.7	980.3	982.5
Xarici iqtisadi fəaliyyətlə bağlı vergilər	433.1	592.5	675.2	684.7	934.5
Mədən vergisi	129.8	125.8	121.5	116.2	116.1
Əmlak vergisi	103.9	105.1	125.1	141.3	148.2
Sair gəlirlər	140.6	157.6	161.5	192.7	247.7
Digər gəlirlər	9305.4	10306.5	11842.1	10030.4	8706.7

Mənbə: <http://www.taxes.gov.az/modul.php?name=statistika>

2011-2015-ci illər üzrə ÜDM, büdcə gəlirləri və vergi daxilolmaları (mln. manatla)

Cədvəl 2.

Göstəricilər	2011	2012	2013	2014	2015
Ümumi daxili məhsul	52082.0	54743.7	58182.0	59014.1	54352.1
Büdcə gəlirləri	15700.7	17281.5	19496.3	18400.6	17498.0
Vergi daxilolmaları	5 475,1	6 025,2	6 663,6	7 113,6	7 118,2
Vergi daxilolmalarının ÜDM-də xüsusi çəkisi, %	10,5	11,0	11,5	12,1	13,1
Vergi daxilolmalarının büdcə gəlirlərində xüsusi çəkisi, %	34,9	34,9	34,2	39,7	40,7

Mənbə: <http://www.taxes.gov.az/modul.php?name=statistika>

Dünya Bankının “Doing Business 2012” və PWC şirkətinin “Paying Taxes 2012” hesabatlarına əsasən, vergi qanunvericiliyinin normalarına riayət edilməsinin sadəliyi subindikatorları üzrə Azərbaycanın göstəriciləri istər regional, istərsə də orta dünya göstəricilərindən yüksəkdir. Ölkəmiz “Paying Taxes 2012” hesabatında 2011-ci ildə vergi ödəmələrinin sadəliyi reytingində 26 pillə irəliləmişdir.

Respublikamızda iqtisadiyyatın, o cümlədən büdcə sisteminin tənzimlənməsi üçün vergi sistemi qarşısında duran əsas məqsədləri, əsasən, aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- ilk növbədə vergi sistemi maksimal dərəcədə sadələşdirilməlidir, çünki vergi sisteminin mürəkkəbliyi inzibati xərclərin artmasına səbəb olur ki, bu vergi ödəyicilərinin ayrı-ayrı qrupları arasında vergi yükünün qeyri-bərabər bölüşdürüldüyü fikrinə inam yaradır;

- vergi sisteminin stimullaşdırıcı rolu artırılmalıdır.

Respublikada aparılan vergi siyasəti vergi dərəcələrinin aşağı salınması və vergi güzəştlərinin azaldılması hesabına vergitutma bazasının genişləndirilməsinə, iqtisadiyyata investisiya qoyuluşunun stimullaşdırılmasına, hüquqi şəxslərlə fərdi sahibkarlar arasında, rezident və qeyri-rezident vergi ödəyiciləri arasında vergi yükünün bərabərləşdirilməsinə, biznes fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına, mövcud iqtisadi potensialın artırılmasına və əhəlinin maddi rifahının yüksəldilməsinə yönəldilmişdir.

Azərbaycan Respublikasında iqtisadi siyasətin tərkib hissəsi olan vergi islahatları aşağıdakı başlıca prinsiplərə əsaslanır:

- ümumi məqsədyönlülük, yəni vergi sisteminin qurulmasında və səmərəliliyinin yüksəldilməsində, onun iqtisadi inkişafa məcmu təsirindən çıxış edilməsi;

- sadəlik, yəni vergilərin müəyyən edilməsi və onların yığılması sahəsində hər cür bürokratik maneələrin aradan qaldırılması, tətbiq olunan çoxsaylı hesabat formalarının sayının minimuma endirilməsi və müəssisələrin mühasibat bölmələrinin işindəki gərginliyin azaldılması;

- fiskal səmərəlilik, yəni dövlətin və vergi ödəyicilərinin vergilərin yığılması ilə bağlı xərclərinin vergi daxilolmalarından dəfələrlə az olması;

- vergiləri ödəməkdən yayınma meyillərinə sədd çəkilməsi, yəni bu və ya digər verginin tətbiqi və onun yığılması qaydalarının müəyyən edilməsi zamanı onun ödənilməsindən yayınmanın qarşısının alınması üçün müvafiq normativ-hüquqi bazanın yaradılması və onun tətbiqi;

- universallıq, yəni vergi dərəcələrinin və gəlirlərinin bölüşdürülmə normativlərinin maksimum universallığının təmin edilməsi, müxtəlif kateqoriyalı vergi ödəyicilərinə, sahələrə və fəaliyyət növlərinə vergitutma məqsədi ilə yanaşma müxtəlifliyinin təmin edilməsi;

- ictimai faydalı fəaliyyət növlərinin inkişafının stimullaşdırılması və zərərli fəaliyyət növlərinin qarşısının alınması, yəni, səmərəli vergi sistemi qurmaqla istehsal təyinatlı investisiya fəaliyyətinin və iqtisadi fəallığın artırılması hesabına cəmiyyət qarşısında duran problemlərin həll edilməsinin, ekoloji proqramların həyata keçirilməsinin, ətraf mühit və insanın sağlamlığı və fəaliyyəti üçün təhlükə törədən fəaliyyət növlərinin qarşısının yüksək vergilər müəyyən etməklə alınmasının təmin edilməsi;

- büdcənin və vergi ödəyicilərinin gəlirlərinin inflyasiyadan müdafiəsi, yəni büdcənin maraqları çərçivəsində inflyasiya amilinin nəzərə alınması, vergi ödəyicilərinin müflisləşməsinin və vergiyə cəlb olunan bazanın azalmasının qarşısının alınması, vergi ödəyicilərinin hüquqlarının qorunmasının maksimum təmin edilməsi.

Vergi uçotunun təşkili və əsas prinsipləri. Vergitutma üçün mühasibat uçotunun əsas əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, onun materialları müəssisələrin dövryyəsi, mənfəəti və digər göstəriciləri barədə geniş məlumat əldə etməyə imkan verir. Vergi uçotu sistemi vergi ödəyicisi tərəfindən müstəqil surətdə təşkil edilir və aşağıdakı əsas prinsiplərə uyğun gəlməlidir:

- ardıcılıq, yəni, vergi uçotunun norma və qaydaları bir vergi dövründən digərinə ardıcıl olaraq tətbiq edilməlidir;

- fasiləsizlik, yəni, vergitutma məqsədləri üçün uçot obyektləri xronoloji qaydada fasiləsiz olaraq əks etdirilməlidir;

- tamlıq, yəni, məlumatların analitik uçotu vergitutma bazasının formalaşması qaydasını tam açmalıdır.

Vergi uçotunun məlumatları vergi ödəyicisinin sənədlərində əks olunan uçot obyektini müəyyən edən göstəricilərin kəmiyyəti və digər xarakteristikaları barədə informasiyadır. Vergi uçotunun məlumatları aşağıdakıları əks etdirməlidir:

- gəlir və xərclərin məbləğinin formalaşması qaydası;

- cari vergi dövründə vergitutma məqsədləri üçün nəzərə alınan xərclərin xüsusi çəkisinin müəyyən edilməsi qaydası;

- növbəti vergi dövrünün xərclərinin tərkibinə daxil ediləcək xərclərin qalıq məbləği;

- yaradılan ehtiyatların məbləğinin formalaşması qaydası;

- mənfəət vergisi üzrə büdcə ilə hesablaşmalarda borcun məbləği.

Vergi uçotu məlumatlarının düzgünlüyünü təsdiq edən sənədlər aşağıdakılardır:

- ilkin uçot sənədləri;

- vergi uçotunun analitik registrləri;

- vergitutma bazasının hesablanması.

İlkin uçot sənədləri iqtisadi subyektin apardığı bütün təsərrüfat əməliyyatlarının rəsmiləşdirildiyini təsdiq edən sənədlərdir. Vergi uçotunun analitik registrləri yalnız vergitutma məqsədləri üçün tətbiq olunan xüsusi sənədlərdir. Vergitutma bazasının hesablanması vergi uçotu məlumatlarının ümumiləşdirilmiş nəticəsidir. Vergi uçotunun qarşısında duran vəzifələri həll etmək üçün onun aşağıdakı üsullarını qeyd etmək olar:

- vergi uçotu göstəricilərinin müəyyən edilməsi;

- “vergi maya dəyərinin” hesablanması;

- vergitutma bazasının formalaşması üsulunun müəyyən edilməsi;

- vergi diskontunun təyin edilməsi;

- vergi dövrünün müəyyən edilməsi;

- xüsusi vergi sənədlərinin aparılması [12, s.101-105].

Vergi uçotu göstəricilərinin müəyyən edilməsi mühasibat uçotunun məlumatlarına əsaslanır, yalnız vergitutma məqsədləri üçün istifadə olunur. Qeyd etməliyik ki, vergi uçotu göstəricisi olan mənfəət göstəricisi mühasibat uçotu göstəricisi olan balans mənfəəti göstəricisi ilə sıx bağlıdır, lakin onunla üst-üstə düşmür. “Vergi maya dəyəri” uçot-vergi göstəricisinin mühasibat uçotu metodikasından fərqli qaydada təyin edilməsini əks etdirir. Yəni, müəssisənin çəkdiyi xərclər vergitutma məqsədləri üçün müəyyən edilmiş limit, norma və normativlər nəzərə alınmaqla müəyyən edilir. Vergitutma bazasının formalaşması üsulunun müəyyən edilməsi vergi öhdəliyinin yarandığı an düzgün təyin etmək üçün zəruridir. İki əsas üsul mövcuddur: kassa üsulu və hesablaşma üsulu. Vergi Məcəlləsinin 130.4-cü maddəsinə əsasən vergi ödəyicisi vergi ili ərzində eyni metodu tətbiq etmək şərti ilə vergilərin uçotunu kassa metodu və ya hesablaşmalar metodu ilə apara bilər. Birinci üsul vəsaitlərin alındığı və ödənişlərin həyata keçirildiyi an nəzərə alır. Yəni, Vergi Məcəlləsinin 132.1-ci maddəsinə əsasən vergi ödəyicisinin nağd pul vəsaitlərini aldığı, nağdsız ödəmədə isə pul vəsaitinin bankda onun hesabına və ya sərəncamçısı ola biləcəyi hesaba, yaxud göstərilən vəsaiti almaq hüququna malik olacağı hesaba daxil olduğu vaxt gəlirin əldə edildiyi vaxt sayılır. İkinci üsuldan istifadə edildikdə isə mülkiyyət hüququnun və öhdəliklərin yarandığı an nəzərə alınır. Deməli,

gəlir əldə edilməsinin faktiki vaxtından asılı olmayaraq gəlir almaq hüququnun yarandığı vaxt gəlir əldə edildiyi vaxt sayılır. Vergi Məcəlləsinin 135.1-cü maddəsinə əsasən müvafiq məbləğ vergi ödəyicisinə qeyd-şərtsiz ödənilməlidir, yaxud vergi ödəyicisi əqd və ya müqavilə üzrə bütün öhdəliklərini yerinə yetirmişdirsə, bu vaxt gəliri almaq hüququ əldə edilmiş sayılır [1, s.189-192].

Vergi güzəştləri vergi siyasətinin həyata keçirilməsinin səmərəli alətlərindən biridir. Vergi ödəyicilərinə bu və ya digər vergi güzəştlərini verməklə dövlət müxtəlif iqtisadi proseslərə vergi tənzimlənməsinin təsirini fəallaşdırır. Bununla yanaşı olaraq qeyd etmək lazımdır ki, vergi güzəştləri verilərək müəyyən bir nisbəti gözləmək lazımdır. Birincisi, vergi güzəştlərinin çoxluğu vergitutma bazasının azalmasına səbəb olur. İkincisi isə, güzəştlərlə tənzimləmə vergi ödəyicilərinin bərabərliyi prinsipini pozur.

Vergi yükünün bütün vergi ödəyiciləri arasında bərabər və ədalətli bölüşdürülməsi məsələsi prinsipial əhəmiyyət kəsb edir. Dünya təcrübəsi göstərir ki, büdcə gəlirlərinin sadəcə olaraq vergi dərəcələrinin yüksəldilməsi hesabına artırılması uzun müddət davam edə bilməz. Bununla əlaqədar olaraq əsas xüsusiyyətləri aşağıdakılardan ibarət olan yeni vergi sisteminin yaradılması zərurəti meydana çıxır:

- dövlət öz ehtiyaclarını ödəmək üçün sabit, zəruri məbləğdə və tələb olunan müddətdə gəlir əldə etməlidir. Dövlət gəlirlərinin daxil olması (vergilərin yığılması) arzuolunmaz kənarlaşmalardan qorunmalıdır;

- vergi sistemi vergi yükünün bütün ödəyicilər arasında ədalətli və proporsional bölüşdürülməsini təmin etməlidir;

- vergilər təsərrüfat fəaliyyətinin iqtisadi səmərəliliyinin təmin olunması üçün şərait yaratmalı və maliyyə resurslarının bölüşdürülməsinə təhrif olunmuş təsir göstərməməlidir;

- dövlət gəlirləri sistemi yığıcı və investisiyaların inkişafını stimullaşdırmalı, iqtisadi artımı həvəsləndirməli, beynəlxalq bazarda Azərbaycan mallarının rəqabət qabiliyyətini təmin etmək üçün zəmin yaratmalıdır;

- vergi siyasəti və vergi sistemi ayrı-ayrı vergi ödəyicilərinin problemlərinin həllinə deyil, dövlət büdcəsinin gəlirlərinin təmin edilməsinə yönəldilməlidir;

- vergitutmanın qanunvericilik bazası aydın, anlaşıqlı və daxilən ziddiyyətsiz olmalıdır;

- vergi ödəyiciləri vergi qanunları və onlara edilmiş düzəlişlərlə tanış olmaq, həmçinin normativ-hüquqi sənədlərin layihələrinin hazırlanmasında iştirak etmək imkanına malik olmalıdırlar;

- vergilərin yığılmasına dövlətin çəkdiyi xərclər əlverişli səviyyədə saxlanılmaqla, vergitutma sistemi tətbiq olunarkən mürəkkəbliyə və dolaşıqlığa səbəb olmamalıdır [4, s.46-51].

Vergi sisteminin elastikliyi xarakterizə edən əmsallar müəyyən dövr ərzində vergi daxilolmalarının həcmi nisbi dəyişməsinə Ümumi Daxili Məhsulun (ÜDM) həcmi nisbi dəyişməsi ilə müqayisə etməklə təyin olunur. Bu əmsallar ÜDM-un həcmi 1% dəyişdikdə vergi daxilolmalarının həcmi nə qədər dəyişdiyini xarakterizə edir. Vergi sisteminin elastiklik əmsalının dayanıqlıq əmsalından prinsipial fərqi ondadır ki, bu əmsallardan birincisi sabit vergi sistemi şəraitində (vergi dərəcələri sabit qalır və vergitutma bazaları dəyişmir), ikincisi isə mövcud vergilərdə dəyişiklikləri və yeni vergilərin daxil edilməsini nəzərdə tutur. Elastiklik əmsalının kəmiyyətinin aşağı olması və yaxud, əksinə, vahiddən əhəmiyyətli dərəcədə yüksək olması milli vergi sistemində ciddi dəyişikliklərin aparılmasını zəruri edir. Elastiklik və dayanıqlıq əmsallarını bütövlükdə ölkənin vergi sistemi üzrə, həmçinin ayrı-ayrı vergi növləri üzrə də hesablamaq mümkündür [8, s.208-232].

Vergi sisteminin mürəkkəbliyi isə inzibati idarəetmə xərclərinin artmasına, ayrı-ayrı vergi ödəyiciləri arasında olan vergi yükünün qeyri-bərabərliyi haqqındakı fikrin daha geniş yayılmasına səbəb olur. Deməli, vergitutma islahatının əsas xüsusiyyəti onun ölkənin mövcud iqtisadi imkanından və əhəlinin hüquqi şüurundan asılı olaraq həyata keçirilməsidir. Hüquqi məsuliyyət səviyyəsi

aşağı olan vergi ödəyicilərinin gəlirlərini vergiyə tam cəlb etmək və onlar üzərində nəzarətin səmərəliliyini təmin etmək məqsədilə hökumət vergi ödəyicilərindən öz gəlirləri və ödənilən dividendləri barədə rəsmi məlumat verilməsini tələb edir [7, s.37-62].

Hal-hazırda ölkənin vergi sistemi investisiya qoyuluşu sahəsində daxili mənbələrin prioritetliyinin təmin edilməsinə imkan yaradır. Bunun üçün üç prinsipial mövqe nəzərə alınır. Birincisi, Azərbaycanın sosial-siyasi inkişafının spesifik xüsusiyyəti, onun iqtisadiyyatının bazar prinsipləri əsasında təşəkkülünün başlanğıc mərhələsində olması, maliyyə resurslarının dövlət büdcəsində həddindən artıq mərkəzləşməsi və s. İkincisi, mülkiyyətə olan münasibətin dəqiq müəyyənləşdirilməsi zəruriliyi. Buna nail olmadan müəyyən ölkənin iqtisadi inkişafının sabit strategiyasını müəyyən etmək, bütün istehsal sferalarında, xüsusilə, vergi sistemində islahatlar aparmaq olmaz. Üçüncüsü, bazar münasibətlərinə keçid şəraitində dövlət xərclərinin səmərəliliyi məsələsinə ciddi fikir vermək lazımdır.

Hər hansı dövlətin vergi sistemi adətən, 3 amillə müəyyən olunur:

- cəmiyyətin iqtisadi quruluşu;
- dövlətin sosial siyasəti;
- dövlətin inkişaf strategiyasının konkret məqsədləri.

Vergitutmanın beynəlxalq təcrübəsinə əsasən dolayı və birbaşa vergilər arasında nisbət konkret tarixi zamanda konkret ölkədə iqtisadi, milli və dövlətin ərazi xüsusiyyətlərindən asılıdır.

Bazar iqtisadiyyatına malik ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, dolayı və birbaşa vergilər arasında nisbət 2 həlledici amildən asılıdır: ölkə əhəlisinin əsas kütləsinin yaşayış səviyyəsindən və bu və ya digər vergilərə qarşı yaranmış stereotipdən.

Əgər vergi sistemində dolayı və əmlak vergisi xüsusi vurğulanırsa, deməli, həmin ölkə çox ehtimalla, sənayecə zəif inkişaf etmiş ölkədir. Əgər vergilərin strukturunda birbaşa vergilər (əsasən vətəndaşların gəlirləri) üstünlük təşkil edirsə, burada söhbət yüksək inkişaf etmiş iqtisadiyyata malik ölkədən gedir [10, s.202-205].

Ölkədə həyata keçirilən sosial-iqtisadi dəyişikliklər bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun adekvat vergi tənzimlənməsi sisteminin formalaşdırılmasını obyektiv zərurətə çevirir.

Açar sözlər: vergi daxilolmaları, vergi uçotu, vergi siyasəti, vergi islahatları

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı: Hüquq Yayın Evi, 2016, 359 s.
2. Azərbaycan Respublikasında vergi inzibatchılığının təkmilləşdirilməsi Dövlət Proqramı (2005-2007-ci illər) <http://www.taxes.gov.az/modul.php?name=qanun&news=431>
3. “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” Konsepsiyası. 19 noyabr 2011-ci il. http://www.president.az/files/future_az.pdf
4. Azərbaycanın vergi sistemi. Bakı: 2015, 168 s.
5. Dövlət büdcəsinə vergi və sair daxilolmalar haqqında məlumat. <http://www.taxes.gov.az/modul.php?name=statistika>
6. Kəlbiyev Y.A. Fiskal siyasət və milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi problemləri, Bakı: Təfəkkür NPM, 2005, 468 s.
7. Kəlbiyev Y.A. Vergi nəzarətinin təşkilinin nəzəri və praktiki aspektləri // Azərbaycanın vergi jurnalı, 2011, №2, s.37-62.
8. Məmmədov F.Ə., Musayev A.F., Sadıqov M.M., Kəlbiyev Y.A., Rzayev Z.H. Vergilər və vergitutma (dərslik), Bakı: CBS PP, 2010, 508 s.
9. Мусаев А.Ф., Садыгов М.М., Магерамов Р.Б., Салаев Р.А. Налоги и налогообложение в

Азербайджане. Баку: Элим, 2005, 529 с.

10. Попонина Н.А., Нестеров Г.Г., Терзиди А.В. Организация налогового учета и налогового контроля. М.: Эксто, 2006, 624 с.

11. Rzayev Z.H. Vergi menecmenti. Bakı: CBS PP, 2007, 324 s.

12. Rzayev P.Q. Vergi və mühasibat uçotu məqsədləri üçün iqtisadi subyektin uçot siyasətinin formalaşması xüsusiyyətləri // Azərbaycanın vergi jurnalı, 2014, №4 (118), s.101-105

13. Vergi orqanları tərəfindən vergi ödəyicilərinə göstərilən xidmətlərin inkişafı Konsepsiyası (2011-2015), Bakı: 2011, 24 s.

Кифаят Худавердиева

**РОЛЬ НАЛОГОВЫХ ПОСТУПЛЕНИЙ, НАЛОГОВОГО
УЧЕТА И НАЛОГОВОЙ ПОЛИТИКИ В РАЗВИТИЕ
ЭКОНОМИКИ АЗЕРБАЙДЖАНА**

Резюме

Значительную роль в развитии экономики играет налоговая политика. В статье дана оценка налоговых поступлений в бюджет, рассмотрены различные методы налогового учета, анализированы результаты налоговых реформ в стране. Отмечается что проводимые изменения в налоговом законодательстве, стали причиной превращения налоговой политики в эффективное экономическое средство, стимулирующие макроэкономическое развитие, привело к созданию отношений между предпринимателями и должностными лицами налоговых органов на основе взаимопонимания.

Ключевые слова: налоговые поступления, налоговый учет, налоговая политика, налоговые реформы

Kifayat Khudaverdiyeva

**THE ROLE OF TAX POLICY, TAX ACCOUNTING AND TAX REVENUES
IN THE DEVELOPMENT OF AZERBAIJAN ECONOMY**

Summary

The tax policy plays an important role in the development of economy. The share of tax revenues in the budget is given, different methods of tax accounting are reviewed, the results of tax reforms in the country are analyzed in the article. The major changes in the tax legislation turns the tax policy into the effective economic tool stimulating macroeconomic growth, they lead to the establishment of relations between entrepreneurs and tax officials.

Keywords: tax revenues, tax accounting, tax policy, tax reforms